

ارتباط شیعی
eShia
مدرسه فقهات
Feqahat School

درس خارج فقه استاد هادی عباسی خراسانی

۹۹/۰۴/۱۷

« فهرست دروس بسم الله الرحمن الرحيم »

محتویات

۱- حدیث اخلاقی

۱.۱- روایات مشابه درباره ذکر در سخن

۱.۲- احتمال های در معنای روایت

۲- خلاصه بحث گذشته

۳- ثمره بحث

۴- تفاوت حج با برخی واجبات دیگر

۵- برخی احادیث دال بر فوریت حج

۶- بررسی دیدگاه سید یزدی

۷- فوریت حج به ادله اربعه

۸- دیدگاه استاد درباره فوریت حج در ایام کرونا

۹- پاسخ به یک پرسش

۱۰- نتیجه بحث فعلی و اشاره به بحث بعدی

حوزه علمیه قم

مسجد اعظم

قم

مدرسه فیضیه

مدرسه خان

مدرسه آیت الله گلپایگانی

سایر مدارس

فقه معاصر

تفسیر

رجال

دروس به زبان عربی

حوزه علمیه نجف

نجف

حرم امیرالمؤمنین (ع)

مساجد

حوزه علمیه مشهد

مدرسه آیت الله خویی

سایر مدارس مشهد

تفسیر و نهج البلاغه

سایر حوزه ها

شهرستانها

کربلا

بیروت

دمشق

داکار (آفریقا-سنگال)

قطیف و احساء

کابل

سایر موضوع ها

کلام و فلسفه

طب در روایات

بزرگان معاصر

تقریر عربی درس ها

راهنمای تقریر نویسی

پخش زنده

ثبت نام

ویرایش اطلاعات

دریافت نرم افزار

زمان درس ها

نحوه گفتگو

تالارها

امکانات جانبی

سوالهای متداول

مشکل نمایش حروف فارسی

موضوع: مسائل مستحدثه/مسائل کرونا /رفع فوریت حج در ایام

کرونا

۱- حدیث اخلاقی

عن النبی صلی الله علیه و آله:

إِنْ رَبِّي أَمَرَنِي أَنْ يَكُونَ نَظْقِي ذِكْرًا، وَصَمْتِي فِكْرًا، وَنَظْرِي عِبْرَةً.

[۱]

ما با رسول در احکام مشترک هستیم الا ما خرج بالدلیل.

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ [۲]

اسوه حسنه بودن اقتضا می‌کند همه اعمال و رفتار ایشان برای ما حجت باشد. ما سنت را فعل و قول و تقریر معصوم می‌دانیم. سنت معصوم علیه السلام برای ما حجت است و باید اقتدا داشته باشیم.

پروردگارم مرا فرمان داده که سخنم ذکر باشد. ما هم باید متذکر به ذکر الهی باشیم.

۱.۱- روایات مشابه درباره ذکر در سخن

این حدیث با عناوین دیگر هم هست. از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل شده است که:

إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا نَظَرَ اعْتَبَرَ، وَإِذَا سَكَتَ تَفَكَّرَ، وَإِذَا تَكَلَّمَ ذَكَرَ. [۳]

یا در عنوان دیگر چنین فرمودند:

الْعَاقِلُ إِذَا سَكَتَ فَكَّرَ ، وَإِذَا نَطَقَ ذَكَرَ ، وَإِذَا نَظَرَ اعْتَبَرَ. [۴]

انسان عاقل وقتی سخن می‌گوید ذکر می‌گوید.

رابطه عالم و عاقل عموم و خصوص مطلق است. هر عاقلی عالم هست ولی هر عالمی عاقل نیست.

۱.۲- احتمال‌های در معنای روایت

در این روایت چند احتمال هست:

(۱) این احتمال و برداشت، شایع و برازنده است که انسان باید در تمام حالاتش متوجه حضرت حق باشد. ما هم همین احتمال را درست می‌دانیم. ذکر و نطقش برای خدا باشد. درس، تدریس و تکلمش برای خدا باشد.

۲) انسانی که ناطق است وقتی ناطق است حرف خدا را بزند.
در کلماتش ذکر الهی باشد.

۳) ذاکر به اذکار اصطلاحیه هم باشد. سبحان الله و استغفر الله
بگوید.

عرض ما این است که الجمع مهما امکن اولی من الطرح. نیت
ذکر باشد، در سخنش هم یاد خدا باشد و خوشا به حال کسی
که هر از چند گاهی یک ذکر را در زندگی اش نهادینه کند. هر
ذکری که با ظرفیت وجودی و به استعداد حالاتان و اوصاف
روزگارتان سازگاری است، بگویید.

ان شاء الله مورد خطاب ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا
كَثِيرًا﴾ [۵] هستیم؛ ان شاء الله مصداق این آیه را هم باشیم.
مرتبه نازلی از رسول مکرم صلی الله علیه و آله و سلم و نیز
مرتبه ای از قرآن خواهیم بود.

۲- خلاصه بحث گذشته

در احکام بیماری کرونا به حکم تکلیفی حج رسیدیم. اینکه
وجوب حج ساقط می شود. در این جهت بودیم که برای سال های
بعدی حکم چیست؟

گفتیم گاهی مانع خارجی است مانند دولت عربستان، اینجا
استطاعت طریقی نیست و وجوب حج محرز نمی شود. راحت ترین
فرض همین است.

احتمال دیگر اینکه دولت مانع نشده است و راه باز است ولی
فرد مریض است. اینجا معرکه آراء است. آیا وجوب حج هست و
به قاعده اضطرار وجوب فوری کنسل می شود و یا حرج و دفع
ضرر محتمل وجوب را می برد؟

۳- ثمره بحث

ثمره نسبت به خود شخص است. اگر استطاعت را نبرد معنایش
این است که باید استطاعتش را نگه دارد. اگر سرمایه اش تلف شد

ضامن است. اگر از دنیا رفت باید از طرفش حج انجام شود. ولی اگر چنین نباشد در صورتی که سرمایه در سال بعد به دست آورد حج واجب می‌شود.

۴- تفاوت حج با برخی واجبات دیگر

واجب حج با برخی واجبات دیگر مانند وضو فرق دارد. امثال و ماهیتش متفاوت است. واجد احکام مستقل و غیر مستقل دیگر هم هست. واجبی مرکب است در برابر بسیط. برخی اجزای واجب مرکب امر استقلالی دارد و برخی امر تبعی. حج دارای احرام، طواف، سعی صفا و مروه و... است. وقوفین و بیتوته در منا و دیگر اعمال دارد. برخی از اینها رکن است. رکن عمدا و سهوا ترک شود آن واجب از بین رفته است.

ما واجبات استقلالیه‌ای داریم که اینها خودش امر جداگانه دارد و خودش مطلوبیت ذاتی دارد. دلیل ما این است که گاهی می‌تواند مستقلا آنها را انجام دهد. **طوفوا بالبيت**. [۶] در روایات داریم که طواف کنید دور بیت. شاید امری در ضمن امر دیگر باشد. ورودش به امر اولی است ولی امتثالش به امتثال ثانوی باید باشد. یک امتثال دیگر.

حج واجباتی دارد که بدل دارد و واجباتی دارد که بدل ندارد. برخی از واجباتش ضرر ندارد و غیر رکن است. چه عمدا و چه سهوا ترک کند حج باطل نمی‌شود. بیتوته در منا را ترک کند باطل نیست. ولی وقوفین رکن است. اگر اختیاری را نتوانست حتما اضطرابی را باید درک کند.

واجباتی داریم که ظرف تحققش حج است. **لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا** [۷] توابع حج را می‌گیرد. اگر واجبی شرایطی داشت نسبتش با واجب نسبت علیت و معلولیت است. تا شرایط نباشد واجب انجام نمی‌شود.

۵- برخی احادیث دال بر فوریت حج

در حج دلیل داریم که فوریت هم مطلوب است.
در وسائل الشیعة بابی است با عنوان باب وجوب الحج مع
الاستطاعة علی الفور و تحریم ترکه و تسویفه.

اکثر روایات حج از معاویه بن عمار است. یک روحانی حج
است که کاروان دار بوده است. زبده بوده و مسائل مبتلا به را
سوال می کرده است. احادیث صحیحی دارد.

(۱) محمد بن الحسن الطوسی رضی الله عنه یاسناده عن الحسن
بن سعید، عن فضالة بن أيوب، عن معاوية بن عمار، عن أبي عبد
الله عليه السلام قال: قال الله تعالى " ولله على الناس حج البيت
من استطاع إليه سبيلا " قال: هذه لمن كان عنده مال وصحة وإن
كان سؤفه (نسخه بدل: سوقه) للتجارة فلا يسعه، وإن مات على
ذلك فقد ترك شريعة من شرايع الاسلام إذا هو يجد ما يحج به
الحديث. [۸]

هم مال دارد و هم صحت را. می توان استفاده کرد که اگر مال
نداشت یا صحت نداشت اصلا استطاعت نیست. با این وجود در
صورت بیماری کرونا اصلا مستطیع نمی شود. به دلیل اولیه حجتش
کنسل می شود نه به قاعده ضرر.

سؤفه للتجارة: اگر سوف سوف کند برای تجارت و نتواند حج را
انجام دهد و بمیرد شریعت اسلام را ترک کرده است. نسخه سؤفه
بهتر است از سوقه. تسویف در برابر فوریت است.

صحت دارای مراتب است همان طور که بیماری دارای مراتب
است و داشتن مال هم دارای مراتب است.

به نظر ما بیماری متعارف و ضرر متعارف مانع نیست. ضرر غیر
متعارف مانع سفر حج است. ما استطاعت را عرفیه می دانیم.
حدیث دوم همان باب:

(۲) ویاسناده عن موسى بن القاسم عن معاوية بن عمار قال:
سألت أبا عبد الله عليه السلام عن رجل له مال ولم يحج قط، قال:

هو ممن قال الله تعالى: ﴿وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى﴾ [٩] قال:

قلت: سبحان الله أعمى، قال: أعماه الله عن طريق الحق. [١٠]

حضرت، آیه قرآن را خواندند که کسی که حج نرود با وجود وجوب، مصداق آیه قرآن است که در قیامت کور محشور می‌شود. در برخی نسخه‌ها عن طریق الجنة هم دارد.

۳) محمد بن یعقوب، عن محمد بن یحیی، عن أحمد بن محمد، عن محمد بن إسماعیل عن محمد بن الفضیل، عن أبي الصباح الكناني، عن أبي عبد الله عليه السلام قال: قلت له رأيت الرجل التاجر ذا المال حين يسوف الحج كل عام وليس يشغله عنه إلا التجارة أو الدين، فقال: لا عذر له يسوف الحج، إن مات وقد ترك الحج فقد ترك شريعة من شرايع الاسلام. [١١]

حج به دلیل خاص فوریت دارد. برخی آقایان اصولیون قائلند خود صدور امر دال بر فوریت است. وقتی می‌گویند به فرزند خود آب بده یعنی الان آب بده.

ما در آنجا به این نتیجه رسیدیم نه به طور مطلق فوریت را فهمیدیم و نه تراخی را مطلقا. قرائن حالیه و مقالیه را باید نگاه کرد. اگر می‌گویند آب بیاور یعنی تشنه‌ام الان آب بیاور.

غیر از شافعی در بین مذاهب اسلامی قائل به فوریت حج هستند. شافعی می‌گویند تا آخر عمر هم می‌تواند انجام دهد.

[١٢]

ما هم حج را فوری می‌دانیم. باید فرد به محض استطاعت اقدام فوری برای حج کند.

۶- بررسی دیدگاه سید یزدی

فرد مستطیع الان می‌خواهد به حج برود ولی بیماری کرونا است، باید چه کند؟

عبارت صاحب عروه را ملاحظه کنید:

أنه يجب عليه في عامه وإذا تركه ففي العام الثاني وهكذا، ويمكن حملها على الوجوب الكفائي، فإنه لا يبعد وجوب الحج كفاية على كل أحد في كل عام إذا كان متمكنا بحيث لا تبقى مكة خالية عن الحجاج، لجملة من الأخبار الدالة على أنه لا يجوز تعطيل الكعبة عن الحج، والأخبار الدالة على أن على الإمام كما في بعضها وعلى الوالي كما في آخر أن يجبر الناس على الحج والمقام في مكة وزيارة الرسول (صلى الله عليه وآله وسلم)، والمقام عنده، وأنه إن لم يكن لهم مال أنفق عليهم من بيت المال. (مسألة ١): لا خلاف في أن وجوب الحج بعد تحقق الشرائط فوري، بمعنى أنه يجب المبادرة إليه في العام الأول من الاستطاعة، فلا يجوز تأخيره عنه، وإن تركه فيه ففي العام الثاني وهكذا، ويدل عليه جملة من الأخبار، فلو خالف وأخر مع وجود الشرائط بلا عذر يكون عاصيا، بل لا يبعد كونه كبيرة، كما صرح به جماعة ويمكن استفادته من جملة من الأخبار. [١٣]

استطاعت های چهار گانه آمد باید برود. اگر همه شرایط حاصل شده و مواجه شده با بیماری واکسینا، وظیفه چیست؟ نظر سید یزدی:

لا خلاف ولا إشكال في عدم كفاية القدرة العقلية في وجوب الحج، بل يشترط فيه الاستطاعة الشرعية، وهي كما في جملة من الأخبار الزاد والراحلة، فمع عدمهما لا يجب وإن كان قادرا عليه عقلا بالاكْتساب ونحوه، وهل يكون اشتراط وجود الراحلة مختصا بصورة الحاجة إليها لعدم قدرته على المشي، أو كونه مشقة عليه أو منافيا لشرفه، أو يشترط مطلقا ولو مع عدم الحاجة إليه، مقتضى إطلاق الأخبار والإجماعات المنقولة الثاني، وذهب جماعة من المتأخرين إلى الأول لجملة من الأخبار المصرحة بالوجوب إن أطاق المشي بعضا أو كلا، بدعوى أن مقتضى الجمع بينها وبين الأخبار الأولية حملها على صورة الحاجة، مع أنها منزلة على

الغالب، بل انصرافها إليها، والأقوى هو القول الثاني، لإعراض المشهور عن هذه الأخبار مع كونها بمرأى منهم ومسمع، فاللازم طرحها أو حملها على بعض المحامل، كالحمل على الحج المندوب وإن كان بعيدا عن سياقها، مع أنها مفسرة للاستطاعة في الآية الشريفة، وحمل الآية على القدر المشترك بين الوجوب والندب بعيد، أو حملها على من استقر عليه حجة الإسلام سابقا، وهو أيضا بعيد، أو نحو ذلك، وكيف كان فالأقوى ما ذكرنا وإن كان لا ينبغي ترك الاحتياط بالعمل بالأخبار المزبورة، خصوصا بالنسبة إلى من لا فرق عنده بين المشي والركوب، أو يكون المشي أسهل، لانصراف الأخبار الأولية عن هذه الصورة بل لولا الإجماعات المنقولة والشهرة لكان هذا القول في غاية القوة. [١٤]

ایشان استطاعت را شرعی می دانند ولی ما عرفی می دانیم. شارع را ما ممضی می دانیم نه مؤسس. استطاعت عرفی دائر مدار شخص مکلف است نه نوع مکلف. می توانیم میانگین مشخص کنیم ولی نمی توانیم معیار معلوم کنیم. می شود گفت فیش حج امسال این قدر است ولی شرایط هر فردی متفاوت است. باید رعایت جوانب عرف شود.

مرحوم صاحب جواهر هم حج را فوری می دانند. به همین آیه ﴿وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى﴾ [١٥] استدلال می کنند. [١٦]

۷- فوریت حج به ادله اربعه

پس به ادله اربعه حج فوری است:

۱ و ۲) هم آیه و هم روایت داریم.

۳) دلیل اجماع را هم اگر دلیل بدانید در اینجا هست.

۴) به نظر کسانی که امر را دال بر فوریت می دانند عقل نیز حاکم به فوریت حج است.

۸- دیدگاه استاد درباره فوریت حج در ایام کرونا

حال سوال این است که کرونا، اصل وجوب حج را بر می‌دارد و یا فوریت آن را؟

اگر استطاعت را بردارد دیگر واجب نیست ولی اگر فوریت را بردارد باید در سال‌های بعد برود.

با توجه به احتمال ضرر در بیماری‌های واگیر (که بر خلاف سید فرقی هم بین لاحق و سابق و مقارن نگذاشتیم)، استطاعت جامعه لازم است. ظرف فوریت، ظرف تحقق حج است ﴿نه قید وجوب حج﴾. مانع یا مریضی گاهی به وجود مانع است و گاهی به این است که شرط استطاعت نیست و نوبت به وجود مانع نمی‌رسد.

گاهی این قدر بیماری شدید است که نمی‌تواند به حج برود. در کرونا گاه خودش نمی‌داند مریض است. فقط متخصص می‌تواند تشخیص دهد، که احتمال ضرر هست. احتمال ضرر که باشد چه قبل سفر چه مقارن در آنجا بگیرد و چه بعد که بازگشت از حج بیمار شود، با کمال صراحت عرض می‌کنیم مانع وجوب فوری است. اما مانع استطاعت نیست.

در نتیجه مکلف به این است که اگر می‌تواند برود. احتمال ضرر، در برخی اعمال حج است نه در تمام آن و آن اعمال هم جزو اعمال دارای بدل و نیابت است. پس باید حج را برود ولی در آن اعمال نایب بگیرد. مثلاً اگر کسی سالم رفت به عربستان آنجا مشکل پیدا کرد باید طواف و سعی را نایب بگیرد.

فوریت حج سلب می‌شود. باید در کمترین زمان به حج برود ولو همان سال. اگر قبل از رفتن از دنیا رفت باید قبل از تقسیم ما ترک، حج را برایش انجام دهند. کرونا رافع فوریت است. رافع وجوب حج ولو متسکعاً ﴿سرگشته و آواره﴾ نیست. باید آنچه دارد برای سال بعدی نگه دارد تا حجتش را انجام دهد.

به عبارت دیگر بیماری کرونا و مانند آن مانع از استطاعت نیست. شاید مزاحم باشد ولی مانعیت ندارد. در تراجم قاعده اهم

و مهم مطرح است. ولی گاهی نوبت به اهم و مهم نمی‌رسد.

عبارت مرحوم سید را دیروز خواندیم:

إذا استلزم الذهاب إلى الحج تلف مال له في بلدة معتد به لم يجب، وكذا إذا كان هناك مانع شرعي من استلزامه ترك واجب فوري سابق على حصول الاستطاعة أو لاحق مع كونه أهم من الحج كإنقاذ غريق أو حريق، وكذا إذا توقف على ارتكاب محرم كما إذا توقف على ركوب دابة غصيبة أو المشي في الأرض المغصوبة. [۱۷]

با کمال معذرت از مرحوم سید در دو نکته با ایشان اختلاف نظر داریم:

۱) نخست اینکه ایشان استطاعت را شرعی می‌دانند و ما عرفی.
۲) دوم اینکه ایشان مانع سابق و لاحق را فرق گذاشتند ولی ما فرقی بین این دو و مقارن هم نمی‌دانیم. اگر کسی بتواند برخی اعمال حج را انجام دهد و واگیر نداشته باشد، باید این کار را انجام دهد. مثلاً جایی که تجمع زیاد است اگر موقع خلوت برود به طواف درست است. اگر نمی‌شود، نیابت بگیرد. اگر اعمالی قابل نیابت نیست، نمی‌شود نایب بگیرد. شاید اگر مدیریت بشود قابل انجام است. آنهایی که احتمال بیماری دارند نیابند. باقی افراد هم در رفت و آمد سهمیه‌بندی شوند.

حج نباید تعطیل شود. قوام حج به قوام کعبه است. تمام مکلف‌های مستطیع باید تلاش برای حج خود انجام دهند. اگر بیماری در حد شدت بود وظیفه مکلف، نیابت است. بیمار کرونایی که نیاز به مراقبت دارد از استطاعت نفسی تبدیل به نیابتی می‌شود. اگر احتمال بدهد که سال بعد خودش می‌تواند برود باید صبر کند.

ولو محتاجا برود باید حج را برود. پول حج را ضامن است و باید حفظ کند.

اگر ضمانت به عین باشد نه ذمه در صورتی که مالی را جدا کرده برای فیش حج قابل تصرف نیست.

۹- پاسخ به یک پرسش

اگر برخی تروک احرام را به خاطر بیماری مجبور شد انجام دهد مانند نقاب و ماسک برای خانم‌ها حکم چیست؟
فرقی بین مطلوبیت و میغوضیت در تراحم نیست. بیماری کرونا باعث می‌شود یکی از تروک احرام حرمتش برداشته شود بلکه تبدیل به وجوب می‌شود. ماسک حرمت ندارد. البته تأملی داریم که محرماتی که دارای کفاره است ماسک هم بزند ولی کفاره را هم بدهد. چون محرم را انجام داده است.

۱۰- نتیجه بحث فعلی و اشاره به بحث بعدی

بیماری کرونا مانع فوریت حج هست ولی مانع اصل وجوب حج نیست.

وقتی امر به حج آمد امر به توابع حج هم می‌آید که هرچه بتواند باید انجام دهد. مگر نتواند که تکلیف ما لا یطاق است.

بحث بعدی که تأملی داشته باشید اینکه آیا مقدمات مفوته را باید رعایت کند یا خیر؟ شاید کسی نپرداخته باشد. سؤال و جواب‌ها و استفتائات را در این زمینه از پزشکان و دیگران می‌بینم. این را ندیدم.

آیا برخی مقدمات را باید انجام دهد یا خیر؟ دولت و فرد چه وظیفه‌ای دارند؟ ما دولت و ملت را مکلف می‌دانیم.

---

[۱] بحار الأنوار - ط دارالاحیاء التراث، العلامة المجلسي، ج ۹۰، ص ۱۶۵.

[۲] احزاب/سوره ۳۳، آیه ۲۱.

[۳] تحف العقول، ابن شعبة الحراني، ج ۱، ص ۲۱۲.

- [٤] هداية العلم في تنظيم غرر الحكم، شيخ الإسلام، السيد حسين، ج ١، ص ٤١٢.
- [٥] احزاب/سوره ٣٣، آيه ٤١.
- [٦] وسائل الشيعة، الشيخ الحر العاملي، ج ٩، ص ٤٢٠، أبواب ابواب الطواف، باب ٢٢، ح ٩، ط الإسلامية.
- [٧] آل عمران/سوره ٣، آيه ٩٧.
- [٨] وسائل الشيعة، الشيخ الحر العاملي، ج ٨، ص ١٦، أبواب وجوب الحج وشرائطه، باب ٦، ح ١، ط الإسلامية.
- [٩] طه/سوره ٢٠، آيه ١٢٤.
- [١٠] وسائل الشيعة، الشيخ الحر العاملي، ج ٨، ص ١٧، أبواب وجوب الحج وشرائطه، باب ٦، ح ٢، ط الإسلامية.
- [١١] وسائل الشيعة، الشيخ الحر العاملي، ج ٨، ص ١٧، أبواب وجوب الحج و شرائطه، باب ٦، ح ٤، ط الإسلامية.
- [١٢] الفقه على المذاهب الخمسة، مغنية، الشيخ محمد جواد، ج ١، ص ١٩١.
- [١٣] العروة الوثقى - جماعة المدرسين، الطباطبائي اليزدي، السيد محمد كاظم، ج ٤، ص ٣٤٣.
- [١٤] العروة الوثقى - جماعة المدرسين، الطباطبائي اليزدي، السيد محمد كاظم، ج ٤، ص ٣٦٣.
- [١٥] طه/سوره ٢٠، آيه ١٢٤.
- [١٦] جواهر الكلام، النجفي الجواهري، الشيخ محمد حسن، ج ١٧، ص ٢٢٤.
- [١٧] العروة الوثقى - جماعة المدرسين، الطباطبائي اليزدي، السيد محمد كاظم، ج ٤، ص ٤١٧.

